

EL REPERTORI TOPONÍMIC DEL TERME ALZIRENC AL SEGLE XVI, SEGONS ELS LLIBRES DE LA PEITA

Tomás PERIS ALBENTOSA

0. INTRODUCCIÓ.

Per recaptar l'impost de la peita, els municipis de reialenc confeccionaven uns registres en els quals es consignaven la identitat dels contribuents i llurs respectives propietats. Aquests llibres de la peita o cappacons de la peita (Peris, 1985), constitueixen una magnífica font per a l'estudi de la toponímia, des d'una perspectiva històrica, dels llocs per als quals es conserva aquesta documentació de l'època foral.¹

Per identificar cada parcel·la agrícola o immoble urbà, es detallava, de forma bastant precisa, la seua localització. En tots els ítems s'esmenta la partida del terme on estava emplaçat el camp. Amb bastant freqüència s'al·ludeix a dues partides per tal de situar una parcel·la, fet que respon a una doble motivació: o bé el camp es localitzava en una zona limítrofa entre dues partides o bé, en d'altres casos, reflecteix una toponímia vacil·lant i imprecisa, quan un topònim estava reemplaçant-ne un altre. Aquesta doble referència resulta molt interessant per concretar l'emplaçament dels topònims que han anat caient en l'oblit amb el pas del temps, sense la qual cosa resultarien impossibles de cartografiar. Moltes vegades s'empren altres elements topogràfics per concretar encara millor la ubicació de la propietat, com ara una via de comunicació (camí de la Vall), una edificació rural (alqueria de Mossén Gabí), un element hidrogràfic (bassa del Rei, font del Baladre), alguna referència orogràfica (muntanya de les Forquetes), etc. El més habitual en aquest tipus de documentació és que es simultanegen en cada ítem de propietat una referència ampla (partida) i d'altres més concretes (alguns dels elements referits sobre les afrontacions del camp).

A partir dels llibres cappacons de la peita de la segona meitat del segle XVI,² hem mirat d'identificar i ubicar el repertori toponímic del terme d'Alzira en aquell moment. Donada la gran quantitat de topònims registrats (més d'un centenar i mig de topònims bàsics),³ per tal de fer una catalogació més sistemàtica, els hem agrupats en els següents apartats: topònims referents a nuclis de població, derivats de conreus, d'elements de la vegetació natural (fitònims), del relleu (orònims), hidrònims, topònims relacionats amb la condició jurídica de la terra, al·lusius a edificacions, d'altres topònims territorials i, finalment, un darrer grup de topònims no territorials referents a les vies de comunicació.

1. TOPÒNIMS REFERENTS A NUCLIS DE POBLACIÓ

Encara que la Ribera va ser una de les comarques valencianes que experimentà un major

1 Veure, com a exemple de les potencialitats d'aquest tipus de font, Peris Albentosa (1995).

2 Les fonts emprades sistemàticament per a la realització del present treball han estat els llibres cappacons de la peita que es conserven a l'Arxiu Municipal d'Alzira corresponents a la segona meitat del segle XVI, concretament el Llibre de peita de Sant Agostí (signatura 220/I, 14, de 487 fulls, citat com a SA.), el Llibre de la peita Primer de Vila (sign. 220/I, 18, de 445 fulls, citat com a 1V) i el Segon de Vila (220/I, 13, de 410 fulls, citat com a 2V).

3 Que podrien multiplicar-se fàcilment, ja que el nom de cada partida origina diversos topònims referents a tants d'altres elements del paisatge: barranc de..., séquia de..., camí de..., senda de..., etc.

canvi ètnic arran de la conquesta cristiana, amb la desaparició de la majoria dels musulmans que hi habitaven anteriorment i la repoblació massiva amb colonitzadors cristians, i que Alzira, junt a Xàtiva, varen ser les dues ciutats on l'expulsió de la població musulmana va resultar més dràstica després de l'alçament d'Al-Azraq (Guichard, 28-33), una gran quantitat de partides del terme prenen el nom d'antigues **alqueries musulmanes**. Així:

Alborgí (1): Situada en un meandre del Xúquer, al SW. de la Vila. Sobre la seva etimologia no hi ha acord, puix mentre que al diccionari d'Alcover s'hi deriva de *Al-borzi* ("lloc de fortalises enrunades"), V. Pelufo i Cortés ho fan de *Al-buryi*, "el de la torre", explicitant Pelufo que al moment de la Reconquesta Jucef Borgí apareix com a propietari d'una gran finca situada allí mateix.⁴ És evident l'existència d'una antiga alqueria musulmana fortificada que dóna origen al topònim.⁵ Al llibre de la peita també s'anomena aquesta partida Alquibla (1V. 235).

Alfara (2): Identificada també com a alqueria periurbana, deriva de l'àrab *Al-hara*, "el poblet", (Alcover), o de *Al-harat*, "el barri", (Cortés, 225). Als llibres de peita de 1580 s'utilitza indistintament com Alfara o Sant Bernat (1V. 96), ja que a aquesta partida tingué lloc, segons la tradició, el martiri de Sant Bernat i les seves germanes, alçant-se allí un monestir del mateix nom (Escolano, VIII, col. 909-916).

Alquenència (3): Topònim derivat de l'àrab *al-kanisa*, al qual molts autors han donat durant anys el significat d'església cristiana en territori musulmà,⁶ fins que M. Epalza remarcà el seu significat més ampli, "lloc de reunió de no-musulmans", que al·ludia a ruïnes i enteraments en zones periurbanes (Epalza, 1988). Apareix al Llibre del Repartiment com a *Alcanycia* (Cortés, 220), situant-se a l'oest del clos de la vila d'Alzira.

Alcudiola: Diminutiu romanç de l'àrab *al-kudiya* (el pujolet).⁷

Rafalmoix (4): O "rahal del gat" (Alcover). Se la menciona com una heretat situada en el Pla de la Vila o Vilella (2V. 63 i 160, així com SA. 91), que afronta amb el barranc d'Aigües Vives (1V. 51). De vegades s'aplica com a topònim de la partida sencera.

Ràfol (5): Segons Alcover, de *Rahl*, "masia". Els llibres de peita assimilen aquesta partida amb el Prat o els Censals de la Vila (2V. 368 i 299).

Massasseli (6): De l'àrab *Manzil Salim*, "Parador de Salim", romania habitada en 1373, moment en què a la llista del morabatí consten dos contribuents (Cortés, 245). Aquesta partida està emplaçada a mig camí entre Alzira i Algemesí (1V. 112), prop del límit amb el terme d'Algemesí.

Benibardeny (7): Una part important d'aquestes alqueries musulmanes prengueren nom del llinatge de llurs propietaris, formant topònims que s'inicien amb el característic Beni... (Barceló, 1986, 411-415). Benibardeny estava situada a l'horta del Toro (SA. 329), prop del riu Xúquer (Algoleges del Toro, SA. 330), de vegades es confon i s'utilitza com a sinònim de Benimuslem (1V. 79), indicant-se d'un camp situat a aquesta partida que afronta amb el camí de Benimuslem a Alasquer (2V. 236).

Benimacli: Mencionat al 2V., f. 9, s'ubicava dintre l'actual terme de Carcaixent (Oroval, 1986, 180).

Benimuslem (8): Alqueria amb millor fortuna, puix subsisteix avui com a nucli de població i municipi. El topònim prové de *Bani-Muslim* o "fills del sarraí" (Rosselló, 1970, 5), cog-

4 Pelufo, 21-31; Cortés, 219-20.

5 V. Oroval (1986, 182) esmenta l'existència d'un raval, heretat i molí en 1248, així com la seua castellanització en mapes actuals com 'Alburchil'.

6 Topònim que s'aprofitava com a prova per testificar la importància de la presència mossaràbiga en terres valencianes durant l'ocupació musulmana (Rosselló, 4).

7 Cortés (1981), 223; Barceló (1983).

nom d'una família alzirica de l'època (Cortés, 233). A aquesta partida es menciona a la documentació una Heretat del Cavaller, i una altra Heretat del Fuster (1V. 36).

Benirrahea (9): La documentació la situa amb límits imprecisos entre altres topònims i fins i tot els confon: Pla d'En Oller (1V. 86), Aurí (1V. 150), Pou de Marta (1V. 192), Serradal (2V. 235), la Alfarella (1V. 269) i el Pla de Na Gentil. El topònim deriva del llinatge dels *Bani-Rabi'a* (Cortés, 233-34; Mut, 311).

Barralbet (10): No s'esgota aquí el repertori dels topònims que han perdurat des de l'època musulmana associats inicialment a un petit nucli de població o alqueria, sinó que la llista s'amplia amb altres de divers contingut semàntic. Així, Barralbet era una alqueria que cresqué considerablement, convertint-se en un nou raval d'Alzira, el "Raval de la Porta" (Pelufo), en el marge esquerre del Xúquer.

Alboix: Potser de l'àrab *Al-bury*, "la torre", (Cortés, 219). La documentació situa aquesta partida junt a l'Alfaç (SA. 236) i el Portal (SA. 14). En realitat pot tractar-se d'una denominació abreujada i alternativa de Al-borgí, donada l'extrema proximitat geogràfica entre ambdues partides.

Albotaina (11): Alqueria situada prop del nucli urbà d'Algemesí (1V. 127).⁸

Alquibla (12): Equivalent a Alborgí, s'indica que afronta amb el camí de Càrrec (S.A. 54), encaixant bé la seua ubicació meridional respecte a la ciutat d'Alzira amb el significat de la paraula àrab que origina el topònim: *al.qibla*, el migjorn o sud-est (Oroval, 182).

Xixara (13): Citada a la documentació també com a tossal de Xixerà (2v. 151), és fàcilment localitzable avant la confluència dels rius Xúquer i dels Ulls. En els mapes topogràfics apareix desvirtuat com a Jijara o Guijarà.⁹

Xara: Alqueria situada a l'actual terme d'Algemesí (Cortés, 228).

Almúnia (14): Topònim derivat de l'àrab *Al-munya*, sembla tan apropiat el significat que dona Alcover, equivalent a jardí, com el que li adscriu Cortés de "finca generalment d'esplai situada als voltants d'una ciutat". Aquesta partida s'emplaça a un meandre del Xúquer, al S. de la Vila.

Tulell (15): També deu respondre a una antiga alqueria, tot i que Cortés no la menciona entre les alqueries de la Ribera. Deriva, segons Rosselló, de *Al-fudell* o *Al-fulell*, on vivien cristians nous (Rosselló, 1970, 5).

Igualment trobem tres partides que tenen llur origen en sengles **centres de població i d'explotació agrària d'origen anterior a l'ocupació musulmana**, ja que, segons Dozy, citat per Rosselló, es tracta de formes llatines arabitzades (topònims pre-àrabs o 'mossàrabs'). Són:

L'Alfarella (16): Barceló fa derivar aquest topònim com a diminutiu d'*alfara*, "raval" o "barri" (1982, 28). Les fonts documentals (1V. 48) situen aquesta partida al NO. de la Vila.

Alfraca (17): Segons Rosselló, es tracta d'una antiga partida del monestir de la Murta (del llatí *fragum*, esquerp), que la documentació col·loca prop del Pla de la Casella i de les Fonts (1V. 109 i SA. 29 respectivament).

Pranxet (18): Alqueria que el 1373 tenia 23 cases,¹⁰ però que es va despoblar en dates indeterminades. A les darreries del segle XVI apareix a la documentació com a marjal de Pranxet o Pranchet, indicant-se que afronta amb el riu dels Ulls (1V. 70).

Altres nuclis de població i explotació, alqueries citades pels llibres de peita i identificades

⁸ Citada també, en base a d'altres fonts documentals, com a alqueria despoblada, per X. Naval (1986), 160.

⁹ Mapa Topogràfic Nacional, 1:25.000, 770-I (29-30), ed. 1980; així com el del Servei Topogràfic de l'Exèrcit, escala 1:50.000, 770, (1ª edició 1953).

¹⁰ Cortés, 249, esmentada també per Mut, 313.

com a tals per Cortés, són designades amb topònims als quals Rosselló estableix un origen llatí referint-se “més tost al moment en què foren creades les denominacions i no a les etimologies” (Rosselló, 1970, 2). És el cas de:

Maranyent (19): Derivat de “*Maranianus* per una llarga evolució del sufix --anu, esdevingut -en per influència de la imela aràbiga i -ent per analogia catalana». ¹¹ Es tracta d'una ampla partida situada al NO., al límit entre els actuals termes d'Alzira i Guadassuar, que la documentació fa coincidir amb el Masroig o Mas Roig (1V. 95).

Materna (20): Topònim de contingut semàntic molt dubtós. Rosselló dona tres hipòtesis sense decidir-se per cap: heretatge matern, una divinitat o un antropònim (1970, 3). Alcover es pronuncia en favor del primer sentit. Coromines el classifica com un topònim mossàrab. ¹² La seva localització resulta ben senzilla, al S. de la Vila, entre el Xúquer i el camí Reial de Xàtiva (1V. 228).

Vilella (21): Partida situada al S. de la Vila, junt a l'anteriorment esmentada. El topònim és un llatí pre-àrab derivat de “vila”. Cortés ho cita com a alqueria. Als llibres de peita s'empra com a sinònim del Pla de la Vila. Dintre d'aquesta partida estaven l'Heretat de Rafalmoix (2V. 140), el Fossar dels Juheus (SA. 116). ¹³ Per ella discorrien el camí de les Gombanes i el camí del Junqueral (SA. 9).

També prenen nom d'antigues alqueries, però en forma de **topònims catalans**:

Fentina (22): De contingut semàntic poc clar, potser s'aplica en sentit figurat del seu significat literal, “part mes baixa de la bodega d'un vaixell, on s'arpleguen les aigües que entren dins del buc” (Alcover), ja que la isohipsa dels 20 metres forma aquí un entrant que origina l'entollament d'aquestes terres en moments de pluja. Als llibres de peita se situa aquesta partida afrontant amb el Camí Fondo (1V. 229). ¹⁴

Aurí (23): Partida situada fora de l'actual terme d'Alzira, al N., entre Guadassuar i Algemesí. No és fàcil atribuir-li el significat que li dona el diccionari d'Alcover, “de gran excel·lència”, sinó que més aviat cal pensar en el sentit que li dona Cortés (228), com a topònim derivat de la tribu berber dels *Hawwara*, que s'assentaren a Alzira. Afronta amb la senda de Guadassuar (1V. 53), i la documentació la situa prop de Benirraabea. ¹⁵

Cabanyes (24): Llogaret que va decreixer ràpidament de població, passant de les 23 cases de 1373 a les 4 de 1499 (Cortés, 235; Mut, 312). La partida apareix als llibres de la peita com a Pla de Cabanyes, on es situava el poblat, i es fa coincidir amb Prada (1V. 20-21).

Campanar: Actual partida del terme de Sueca, es menciona a la documentació com a sinònim de Les Paradelles (1V. 101 i 2V. 1).

Mulata (25): Desaparegut com a nucli de població al segle XVI, la documentació situa aquesta partida junt a Tora (1V. 283) i el Pla de Cabanyes (1V. 203).

Montcada (26): Situada a la vora dreta del Xúquer, davant d'on conflueix el Magre. D'etimologia incerta, puix la derivació que dona Coromines, de *mont catanus*, manca de lògica,

11 Rosselló (1970), 3. A 1373 tenia 4 cases, que Cortés situa a Alberic (pp. 245-246), ubicació que no compartim. Mut també tracta sobre aquest topònim (p. 312).

12 Rosselló, segurament arran de la polèmica historiogràfica sobre l'entitat de la població mossàrab en el territori valencià (s'ha exagerat la importància d'aquest grup basant-se en la gran abundància de topònims etiquetats com a mossàrabs), suggereix substituir, en els estudis toponímics, el terme ‘mossàrab’, al qual qualifica de ‘llefiscós’, pel més clar de ‘pre-àrab’ (Rosselló, 1986, 487). C. Barceló, seguint Coromines, ha remarcat, de forma clarificatòria, l'abast històric de l'abundància de topònims ‘mossàrabs’ (noms no àrabs anteriors a la Reconquesta, l'origen pre-romà, romà o germànic dels quals no es pot provar clarament): no pot deduir-se, a partir d'aquests topònims ni l'existència d'una llengua mossàrab (una llengua de ficció) ni una abundant població cristiana en territori islàmic que l'emprara (1995, 1133).

13 Segons Pelufo, tenia una extensió que resulta sorprenent de tan gran.

14 Mut l'esmenta com a alqueria documentada en 1248 (1995, 312).

15 Sobre aquest topònim tracten Naval, “*territori de aurí o del serradal*” (164 i 175), i Mut (311).

ja que es localitza en un terreny pla. Amb el temps va esdevenir una granja propietat del convent de la Murta.

Pujol (27): Topònim que al·ludeix a una petita irregularitat del relleu, de *podiolum* o «petit monticle», la partida queda parcialment dintre el terme d'Alzira (1V, 24). El poblat augmentà constantment de població, ja que tenia uns 15 veïns a finals del s. XVI que passaren als 30 que cita Cavanilles per a 1730 (Cortés, 250).

Tarragona (28): Partida situada en l'actual terme de Guadassuar (2V. 44 i 91).

Ternils: En l'actual terme de Carcaixent, on subsisteix l'ermita de Sant Roc (Oroval, 180).

Tora (29): Topònim emprat amb plena propietat, ja que el sentit que li dona el diccionari d'Alcover (“terra d'al·luvió més alta que l'altra que la volta o que necessita nivellar-se per a regar”) coincideix totalment amb la documentació, puix s'utilitza com a sinònim de Rech Nou (1V. 322). De vegades es confon amb Mulata (1V. 66). Com a nucli de població, tenia 29 veïns contribuents el 1373, que anaren reduint-se fins als 15 contribuents que registra el morabatí de 1451 (Cortés, 257).

Toro (30): De contingut semàntic problemàtic (Alcover no dona altre significat que bou o muntanya, la qual cosa no resulta massa il·lògica en aquest cas). Als llibres de peita de 1580 apareixen censats 30 propietaris, moment a partir del qual anà perdent població fins a despoblar-se al s. XVII. S'utilitza alternativament el topònim de Covada per a designar una part d'aquest territori (1V. 145).

Montortal (31): Mot derivat, segons Alcover, de la grafia aglutinada de “mont” i “hortal”, era un ínfim nucli de població que en 1510 sols tenia una casa habitada.

Altres petits nuclis de població, centres de sengles explotacions agràries, donaren lloc a diversos topònims que no arriben a tenir categoria de veritables partides del terme, sinó extensions superficials més reduïdes. Es tracta de l'**Alqueria de Mossèn Gabí** (32), que la documentació situa a Tulell (SA. 101), el **Mas Roig** (33), emplaçat prop del pla de Maranyent (1V. 95), el **Mas de Santa Coloma** (34), que afrontava amb la sèquia d'Alfara (SA. 113), el **Mas de Na Sancha Gil** (1V. 36) i la **Torre d'En Gibert** (34) (2V. 234). Diferents nuclis de població dispersa s'originen junt a convents o ermites, com **Sant Bernat** (35), per on passava el camí del Prat (2V. 366), **Sant Pau** (36), situat als voltants de la font del Baladre (SA. 108 i 389) per on travessava la senda de Montcada a la Murta (2V. 201), **Sant Sebastià** (SA. 382)¹⁶ i **Santa Bàrbara** (37), prop del pla de la Vila (SA. 368 i 2V. 114).

2. TOPÒNIMS DERIVATS DE CONREUS.

Després de la llarga sèrie de topònims que prenen llur referència en els respectius nuclis de població, n'hi ha uns quants que donen nom a sengles partides del terme a partir de mots que designen diferents conreus. Alfaç (38): Deriva del topònim àrab Al-fahs o “pla conreat als voltants d'una ciutat” o del també àrab Al-fash o “camp sembrat” (Alcover, Cortés). Es situava junt a les muralles d'Alzira. Registra una ampla profusió de topònims alternatius: Alboix (SA. 236), Camí Reial (SA. 33), Camí Vell (SA. 258v i 261v), Portal (SA. 14) i Teulars (2V. 260). Prenen també origen en una categoria agrícola la **Marjal de la Figuera** (39), junt al riu dels Ulls i el camí de Cabanyes (2V. 285), l'**Horta de la Vila** (40), que s'indica que afrontava “ab lo riu dels Ulls” (2V. 273) i l'**Horta de Guadassuar** (1V. 120).

3. TOPÒNIMS DERIVATS D'ELEMENTS DE LA VEGETACIÓ NATURAL.

Murta (41): Amla partida on es situava el monestir jerònim del mateix nom. A causa de la se-

¹⁶ Oroval comenta la possibilitat que allí hi haguera una ràpita musulmana (p. 190).